

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K

F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 33

1952

U P P S A L A 1 9 5 3

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1953

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

537165

Recensioner.

HANS LINDSTRÖM, *Hjärnornas kamp. Psykologiska idéer och motiv i Strindbergs åttiotalsdiktning*. Ak. avh. Uppsala 1952.

Huvudtiteln på sin avhandling »Hjärnornas kamp» har Hans Lindström hämtat från den novell i Vivisektioner, skriven 1887, som står i centrum för undersökningen och som tydligen utgjort den kärna, kring vilken arbetet har vuxit ut. Titeln sammanfattar dessutom på ett mycket lyckligt sätt hela det problemkomplex, som här har tagits upp till utförligare idéhistorisk och litteraturhistorisk behandling än vad som tidigare skett i svensk forskning. Vi har hittills saknat motsvarigheter till de grundläggande och mycket uttömmande utredningar om den moderna fysiologiens och medicinens inflytande på 1800-talets diktning, som i fransk litteraturhistoria utförts av King, Dumesnil m. fl., vilkas resultat dr Lindström nu med framgång utnyttjat för Strindbergsforskningens del.

Strindbergs beroende av den moderna psykopatologien och därav influerad utländsk litteratur har visserligen tidigare observerats av flera svenska forskare, såsom Lamm, Eklund, Landquist m. fl. Viktiga förarbeten rörande dessa strömningars betydelse för den litterära situationen i Sverige har också utförts av Sten Linder, Melker Johnsson och Hans Levander. Men ingen har tidigare så grundligt som dr Lindström gripit sig an med ämnet, och ingen har så övertygande illustrerat Strindbergs snabba reaktion inför den vetenskapliga psykologien. Genom en ofta mycket ingående detaljforskning har författaren lyckats visa, att Strindberg i överraskande stor utsträckning har haft täckning i samtida vetenskap för de ofta ganska halsbrytande psykologiska funderingar, som sätter sin prägel på hans senare 80-talsdiktning. Av värde är inte minst det sista kapitlets undersökning av Strindbergs beröring med den kvasivetenskapliga mystiken, där författaren visar, att diktarens intresse för parapsykologiska och ockulta fenomen utvecklat sig mera kontinuerligt än vad man hittills på allvar brukat räkna med inom Strindbergsforskningen.

Tyvärn inskränks avhandlingens användbarhet av osäkerhet i dispositionen. Framställningen är visserligen språkligt klar och lättflytande, och den som läser arbetet rakt igenom för att få en första introduktion i det intressanta ämnet, besväras kanske inte så mycket av att författaren inte har kunnat besluta sig för en enhetlig dispositionsprincip utan vacklar mellan en kronologisk litteraturhistorisk indelningsgrund och en uppdelning efter de motiv, som tagits upp till behandling. Men vetenskapsmannen, som för sitt arbete behöver en snabb överblick över de psykologiska problem, som berörs i Strindbergs åttiotalsdiktning, eller söker upplysning om diktarens behandling av ett bestämt motiv, exempelvis hysterien, får underkasta sig ett mycket mödosamt letande. Innehållsförteckningen ger dålig ledning, och korshänvisningar existerar inte. Man saknar också ett register över behandlade textställen, ett hjälpmedel, som är nästan oundgängligt i en motivundersökning, som inte är kronologiskt upplagd.

Dispositionen av en litteraturvetenskaplig avhandling är inte bara en formell angelägenhet. Även för den litterära analysen har det sina risker att behandla samma motiv i flera olika sammanhang, därför att det försvårar hänsynstagandet till diktverkens komposition och gestalternas helhetsverkan. Olägenheten framträder, när författaren i den föreliggande avhandlingens andra kapitel för-

söker ge en samlad framställning av kriminalpsykologien *före* sista kapitlets utredning om de kriminella suggestionerna. Genom att på detta sätt splittra analysen av ett och samma motiv i Tschandala och Paria, har författaren gjort det onödigt svårt för sig att fasthålla och utveckla de intressanta estetiska synpunkter på motivens utformning, som den välskrivna genrehistoriska översikten s. 191 ff. tycks utlova.

De nämnda fallen är inte de enda, som tyder på att Hans Lindström intresserar sig mera för Strindbergs åsikter än för hans estetiska aspirationer. En sådan begränsning kan naturligtvis vara fullt berättigad, men i den mån man använder diktverk som utgångspunkt för en åsiktsanalys, måste man ändå hela tiden räkna med den felkälla, som kan ha uppkommit genom författarens hänsyn till verkens estetiska struktur. Detta i all synnerhet, när det gäller en dramatiker av Strindbergs mått. Särskilt saknar man i Lindströms avhandling den estetiska aspekten på sådana nyckelverk som *Fadren* och *Fröken Julie*. Mindre anmärkningsvärt är det kanske, att författaren inte tänkt på att betrakta Tjänstekvinnans son som ett diktverk. Så pass kritisk som han är mot dess värde som biografiskt dokument, borde han dock haft särskilt vägande skäl att ställa frågan, i vad mån konstnärlig instinkt eller författartekniska beräkningar kunnat påverka utformningen av Johans karaktär. Inte bara av källkritiska skäl bör man ta på allvar vad Strindberg säger i ett av Lindström citerat brev till E. Brandes den 9 juni 1886: » — — — ty det är inga confessions eller mémoires, åtskilligt är arrangeradt.» Naturligtvis får man inte låta sig förvillas av att Strindberg i samma andetag berömmar sig av att det inte finns en enda bild i hela boken eller överhuvudtaget någon stil: »Inte en enda qvickhet, ingen satir, inga landskap och inga qvinnor.» Vad han vill säga är, att han befriat sig från trycket av litterära konventioner i och med det att han lyckats glömma sig själv och sitt behov av erkännande från den stora publiken. Nu skriver han för en elit, som förstär att uppskatta människokildringens inre sanning.

Även om man håller sig strikt till Hans Lindströms egna intentioner med sin avhandling, måste man förvåna sig över att han inte ens vidrört frågan hur det lyckats Strindberg att i självbiografien sammanfoga de nyförvärvade psykologiska teorierna med äldre tankegodis till en genomförd psykologisk helhetssyn. Hur stämmer t. ex. resterna av Strindbergs rousseauism i första delen med den nya pessimistiska människoupfattningen?

Denna brist på intresse för verken i deras helhet gör att en läsare, som från Lindströms arbete går tillbaka till texterna, lätt blir besviken över att finna, att en rad psykologiska idéer, särskilt på det normalpsykologiska planet, fortfarande saknar idéhistorisk belysning. Vad har Strindberg för vetenskapligt stöd för sina funderingar om barnets utvecklingsstadier, om lögnaktigheten, om agan, om onani-problemet och den vaknande sexualiteten, om färgseendet, om synvillor och hallucinationer, om ångestdrömmar och undermedvetna associationer?

I någon mån hade Lindström kunnat gardera sig mot läsarens besvikelse inför ofullständigheter av detta slag genom att uttryckligen avgränsa sitt ämne till de patologiska motiven. Undertiteln »Psykologiska idéer och motiv i Strindbergs 80-talsdiktning» är aldeles för vid. Särskilt har det frapperat recensenten, att varken luktsymfonien i Nybyggnad eller Havsbandsintendentens optiska experiment och rumsinredningsprinciper inspirerat författaren till att dröja vid Strindbergs möjligheter till kontakt med den samtida sinnesfysiologien, som i förening med associations- och minnesforskning satt spår inte bara i den naturalistiska utan också i den symbolistiska diktningen, för att inte tala om målarkonsten. Lindström berättar ju själv, att Strindberg redan 1876 lånade Wundts Grundzüge der physiologischen Psychologie, men gör inte det minsta av detta intressanta faktum, som kunde kompletteras med upplysningen, att hans 1892 försålda boksamling innehöll ett särtryck av Hjalmar Öhrvalls uppsats »Om några fysikaliska egendomligheter hos luktande ämnen av organiskt ursprung», publicerad i Upsala

läkareförenings förhandlingar 1890—91. Att Strindberg även efter 1876 höll ögonen på Wundt framgår av att katalogen över den nämnda boksamlingen också upptar dennes »Der Spiritismus, eine sogenannte wissenschaftliche Frage», ett litet diskussionsinlägg, som publicerades 1879.

Strax före den första Parisresan 1876 var det antagligen framför allt Wundts framställning av synsinnet och lagarna för färgseendet, som intresserade Strindberg. Han var ju vid denna tid flitigt verksam som konstrecensent. Redan i artikeln »Det nya landskapsmåleriet», 1874, demonstrerade han sitt intresse för den vetenskapliga färgläran och konstaterade med tydlig känsla av överlägsenhet, att de unga målarna inte fick någon undervisning i optik. Konstartiklarna i Dagens Nyheter 1876 visar fortsatt intresse för den moderna färgforskningen, såsom framgår särskilt av artikeln om Kronbergs Jaktnymf den 12 febr. 1876. (Strindberg före Röda Rummet, s. 159 ff.) Och när han kommer till Paris, är det inte minst tekniken i det impressionistiska måleriet, som väcker hans uppmärksamhet. Han förebrår de svenska målarna, att de okritiskt apat efter de franska färgerna och inte förstår att lämpa den nya tekniken efter nordiska ljusförhållanden. (Kulturhistoriska studier, s. 151—157.)

Även andra sidor av optiken än färgläran fängslade Strindbergs fantasi. Inte utan chockverkan observerade han i Paris impressionisternas metod att återge naturen i rörelse: »— — — landskapet målat alldeles som det synes från ett vagnfönster när man åker genom en skärning eller ser det skymta genom en gles gårdsgård. Med ett ord — det var endast ett ögonblicks *impression*; det var som en fotografi blir, när föremålet icke suttit stilla, eller som man ser träd fotograferade under blåsväder.» (Kulturhist. stud., s. 149.) Väl förberedd genom teoretiskt och praktiskt studium av den moderna målarkonstens teknik kunde sedan Röda rummets författare med raffinerad beräkning välja perspektiv och ordna detaljer till snabbt förbiglidande impressioner av Stockholm i fågelperspektiv. Och han glömde inte optiken längre fram på 80-talet. I Tjänstekvinnans son visar han sig känna till taumatropen, i Tschandala behöver magister Andreas en laterna magica för att utföra sitt själamord, och intendenten Borg i I Havsbandet demonstrerar inte bara sin egen känslighet för sinnesretningar utan också sina insikter i hur man bär sig åt för att med enkla tekniska hjälpmedel framkalla synvillor.

Om dr Lindström mera beaktat 1800-talets experimentella psykologi, skulle han förmodligen ha frestats mindre att överskatta Ribots betydelse som förmedlare av ett associationspsykologiskt betraktelsesätt. Redan i första upplagan av Wundts stora huvudarbete har Strindberg kunnat inhämta elementerna av den klassiska associationspsykologien, kompletterad med Wundts egen teori om perceptioner och apperceptioner, som i överarbetad form återkom i följande upplagor och som ju snart blev allmänt accepterad i lärobokslitteraturen. Om verkligen Strindberg först vid 80-talets mitt fick tag i Ribots 1870 utgivna arbete om den engelska associationspsykologien, så förefaller det inte sannolikt, att dennas grundprinciper vid den tiden skulle ha inneburit någon överraskning för honom.

Däremot har Strindberg otvivelaktigt mottagit ett överväldigande intryck av personlighetens komplexitet, när han på 80-talet fördjupade sig i Ribot och andra franska psykologer. Men detta behöver ju inte vara alldeles liktydigt med vad Lindström kallar »mosaikpsykologi», såvida han i det ordet inlägger samma betydelse som gestaltpsykologerna och besläktade riktningar gör, när de använder det i polemiskt syfte mot den tidigare experimentella psykologien, vilken på 80-talet hade sitt högkvarter i Leipzig och sitt huvudorgan i Wundts Philosophische Studien.

Vad Ribot beträffar, intresserar han sig minst lika mycket för personlighetens organiska enhet, resp. störningarna av denna, som för de element varav den är uppbyggd. I Les maladies de la personnalité vänder han sig mot den humeska uppfattningen, att jaget skulle utgöra »en knippa förnimmelser» eller medveten-

hetstillstånd. »C'est s'en tenir aux apparences, prendre un groupe de signes pour une chose plus exactement des effets pour leur cause.» (Les maladies de la personnalité, 1885, s. 91.) I likhet med Wundt och flertalet samtida empiriskt orienterade psykologer vänder han sig visserligen med skärpa mot det gamla begreppet om en själ, som skulle vara en odelbar substans av transcendent art. Jagets enhet är inte heller en den matematiska punktens ideala enhet utan består i en samordning av nervcentra, som själva representerar en samordning av organismens funktioner. Till sist är det dock på denna organiska enhet, som allting vilar, säger han, och det psykiska livet kan, när det är fullt utvecklat, jämföras med en brokig vävnad, där vävens inslag av trådar skenbart försvunnit. »— — — le psychologue d'observation intérieure ne voit que les dessins et la broderie et il se perd en conjectures pour deviner ce qu'il y a dessous; s'il consentait à changer de position ou à regarder à l'envers, il s'éviterait bien des inductions inutiles et il en saurait plus long.» (A. a., s. 94 f.) Huruvida Strindberg följer Ribot även på denna punkt eller måste betraktas som »mosaikpsykolog» i mera egentlig mening, det är en sak, som dr Lindström överlåter åt läsaren att med hjälp av texterna lista ut på egen hand.

Behandlingen av andra forskare inom samma ämnesområde är en svår konst, som debuterande avhandlingsförfattare sällan behärskar till fulländning, och som även avancerade vetenskapsmän bekymrar sig allt mindre om att odla. Slarvet på detta område tycks i själva verket ha nått en sådan omfattning inom humanistisk vetenskap att det är på väg att upphöjas till metod. Doktor Lindström har utan tvivel varit i god tro, när han i sin avhandling genomgående tillämpat en citatteknik, som gör det omöjligt för andra än mycket avancerade specialister att bedöma självständigheten av hans forskningar. Men metoden blir inte bättre därför att den breder ut sig. Det är åtminstone inte *god* akademisk sed att i den utsträckning som den här sker tillgodogöra sig viktiga synpunkter och material ur arbeten, som visserligen citeras men endast i förbigående eller i mera likgiltiga sammanhang. Som författarens egen opponent vid disputationen lät förstå, är det omöjligt för läsare, som inte är mycket förtrogen med Kings och Dumesnils arbeten att av de sparsamma hänvisningarna ana, hur nära författaren i själva verket följer dessa källor. Det framgår inte av vare sig text eller noter, att det i långa stycken är fråga om ett mycket osjälvständigt referat och att den imponerande mängden av citat ur franska naturalisters arbeten i stor utsträckning är lånade ur nämnda avhandlingar. Citaten börjar och slutar, där föregångarna börjar och slutar dem, t. o. m. överhoppningstecken överensstämmer. Enstaka korrigeringar av citatfel vittnar dock om att författaren åtminstone kontrollerat efter originalen. En liknande citatteknik tillämpas i förhållande till Lamm i sista kapitlets eljest mycket förtjänstfulla översikt av mesmerismens historia.

På sidan 116 f. i avhandlingen framföres en berättigad och intressant källkritisk synpunkt. Lindström framhåller, att man måste ställa frågan, i vad mån Strindbergs intensiva psykiatriska studier har färgat av sig på framställningen i Tjänstekvinnans son, i hur hög grad hans självanalys har fått sin prägel av medvetna eller omedvetna tillämpningar från de vetenskapliga förlagorna. Den tyska patografiska Strindbergforskningen har i regel förbisett detta problem, säger Lindström på sidan 117 och tillfogar, att inte heller Torsten Eklund i sin analys av diktarens psyke har tagit ställning till frågan. Nu förhåller det sig så, att Eklund redan i en uppsats om I Havsbandet i Edda 1929 påpekade den samtida suggestionspsykologiens betydelse för Strindbergs människouppfattning. Landquist utför uppslaget i en liten intressant uppsats om Strindberg och suggestionspsykologien (Litteraturen och psykologien 1935), som mycket riktigt citeras av författaren i sista kapitlet (s. 204) men inte så att det framgår att redan Landquist hade fullt klart för sig att Strindberg omtolkar sina egna erfarenheter i enlighet med den moderna psykologien. I sådana dramer som Fadren, Fröken Julie och Fordringsägare, avsedda som studier i abnormpsykologi, har diktaren,

framhåller Landquist, hämtat innehållet till stor del från sitt eget själsliv, men detta själsliv hade han fått för sig förklarad genom suggestionspsykologien. Han tolkar sina erfarenheter inom ramen för den teckning av det suggestibla själslivet, som utvecklas av Bernheim i hans stora arbete *De la Suggestion*. (A. a., i *Dikten, diktaren och samhället*, s. 78.)

I Strindbergsexpertisens ögon skulle dr Lindströms självständighet inte ha förminskats, om han redovisat Landquists uppslag till källkritik just när han tillämpar det på Tjänstekvinnans son, och om han besparat sig den kritiska anmärkningen mot Eklund, vars utredning om Maudsleys betydelse för självbiografiens författare ändå citeras strax efteråt (Lindström, s. 119). Inte heller skulle sista kapitlets värdefulla utredning av hur uppmärksamt Strindberg på 70- och 80-talet följde den samtida parapsykologien och oekultismen, ha blivit det minsta lidande på om författaren här gjort större rättvisa åt Brandells arbete. Vid den för bevisföringen betydelsefulla redogörelsen för Strindbergs studier i den oekultistiska litteraturen (s. 223), kunde han med fördel ha anknutit till Brandells påpekande, att det var redan 1876, då Strindberg på egen begäran fick i uppdrag att skriva artikeln *Djefvul* i *Nordisk familjebok*, som han skaffade sig en del av den religionsvetenskapliga insikt i djävulströns historia, som han sedan utnyttjade, då han skrev *Inferno*. (Brandell, *Strindbergs Infernokris*, s. 40 f.) Lindström hade här också kunnat tillgodogöra sig Brandells intressanta iakttagelse, att redan Jacques i Gillets hemlighet är tecknad som en på samma gång brutal och viljesvag gestalt, som utan motstånd låter sig suggereras av omgivningen. (A. a., s. 41.)

För att undvika missförstånd, vill jag än en gång understryka, att felet med dr Lindströms citatteknik inte är, att han underlåter att citera, knappast ens att han citerar för lite. Stegrade tryckkostnader framtvingar kanske i dagens situation ett mera summariskt tillvägagångssätt i detta avseende än vad som länge har varit brukligt. Men när han citerar, så gör han det alltför ofta på fel ställen eller på ett missvisande sätt. Den som gör sig besvär med att följa hans anvisningar får gång efter annan erfara en känsla av besvikelse, då han upptäcker, att avhandlingens vetenskapliga nyhetsvärde är mindre än vad författarens framställning låter förmoda.

Både den mindre ändamålsenliga dispositionen och det oklara förhållandet till föregångarna har inverkat menligt på författarens utredning av Strindbergs förhållande till den naturalistiska litteraturen.

Sten Linder har ju i sin Ernst Ahlgren-monografi gjort en lätt generaliserande men ändå acceptabel distinktion mellan den objektiva franska naturalismen och det tidiga svenska 80-talets indignationslitteratur med dess aktivt socialreformatoriska tendens. Linders karakteristik går väl inte heller fri från invändningar, men han döljer åtminstone bristerna genom att han å ena sidan klart framhåller den nordiska genombrottslitteraturens starkt heterogena karaktär, å andra sidan uttryckligen förklarar, att han i Flaubert, ej i Zola, ser den franska naturalismens mest typiska skönlitterära representant.

Lindström har observerat och förefaller acceptera Linders reservation beträffande Zola men har svårt för att ge den en övertygande och konsekvent tillämpning. Han pressar Linders välnyanserade distinktioner och kommer med generaliseringar, som för specialisten är värdelösa, för den i naturalismen obevandrade missvisande. Så t. ex., när han på sidan 18 ställer tendenslitteraturen i kontrast till den pessimistiska franska naturalismen och med summarisk hänvisning till Linders Zola-uppfattning slår ihop Flaubert, bröderna Goncourt, Maupassant och den unge Huysmans och beskyller dem alla för »mer eller mindre oblandad misantropi». Men det är väl ändå att skära de uppräknade författarnas produktion väl mycket över en kam. Skulle inte t. ex. Germinie Lacerteux kunna göra skäl för beteckningen indignationsroman, besjälad av en pessimism, som riktar sig mera mot det bestående samhället än mot människan som sådan?

På sid. 71 tycks i stället motsättningen mellan Zola och övriga naturalister vara helt bortglömd. Här anmäler författaren reservation mot Lamm's uppfattning, att första delen av Giftas skulle innebära ett närmande till den zolaska naturalismen. Lamm har motiverat sitt påstående med att novellerna utgör en samling ur verkligheten hämtade »fall», fastän Strindberg inte har brytt sig om att iaktta den naturalistiska objektiviteten. Lindström svarar, att det inte är fråga om vetenskapligt studerade psykologiska fall i flaubert-goncourtsk mening, utan om sociala fall, en samling variationer på ett sociologiskt tema. Menar författaren, att varken Zola eller bröderna Goncourt har skildrat sociala fall?

Betänkligt oklar är också Lindströms framställning av förhållandet mellan subjektivitet och objektivitet i den franska och den svenska 80-talslitteraturen. Att det strindbergska temperamentet hade svårt att anpassa sig efter den rätttrogna naturalismens stränga krav på objektivitet, har ju Lamm på det nyss anförda stället uppmärksammat, vilket Lindström tycks ha förbisett. Men så gäller det att i detta avseende ställa Strindberg i relation till sina samtida. På sid. 19 skildras den kampanj mot den svenska indignationslitteraturen, som 1886 inleddes av Ola Hansson och Stella Kleve, varunder dessa med hänvisning till Bourget och hans skola reste krav på »mera objektiv och på människostudium inriktad diktning». På sid. 101 däremot framhåller författaren i anslutning till Linder, att Bourget bryter mot den flaubertska objektiviteten. Och sid. 104 hävdas, att Strindberg var klart medveten om att i Bourget ha en föregångare, när han på våren 1889 i artikeln Om modernt drama och modern teater utdömde »det objektiva, som är så älskat av dem som sakna subjekt, av de temperamentslösa, själlösa som de borde kallas». Dylika inadvartenser, som visserligen inte torde förvilla någon Strindbergs-kännare men som bereder olägenheter, om man vill använda boken som kurslitteratur i akademisk undervisning, hade ju lätt kunnat undvikas, om Lindström följt Linders exempel och försökt hålla i särkravet på personlig, ideologisk objektivitet å ena sidan, strävan mot en nyorientering i fråga om stil och berättarteknik å den andra.

Det är en stor förtjänst, att författaren gjort sig besvär med att dra linjerna bakåt, idéhistoriskt till 1700-talets materialism och kvasivetenskapliga spekulationer över ockulta företeelser, litteraturhistoriskt till romantikens och den tidigare franska 1800-talsrealismens intresse för psykopatologiska och parapsykologiska företeelser. Däremot har han inte mycket bekymrat sig om Strindbergs föregångare inom svensk litteratur, trots att både Almquist, Blanche, Onkel Adam och Emilie Flygare-Carlén kunnat ge honom intressant stoff till jämförelser.

I kapitlet Vivisektören tar Lindström upp till behandling mordmotiven i Tschandala, Paria och I havsbandet samt i novellerna En brottsling och Den romantiske klockaren på Rånö. Han dröjer utförligt vid de utländska föregångarna i genren och framkastar dessutom, att Strindberg i likhet med Geijerstam möjligen har studerat svenska rättegångsreferat. Det sista är ju mycket sannolikt, men man erinrar sig också gärna i detta sammanhang det välkända förhållandet, att det även i Flygare-Carléns romaner finns gott om förbrytelser på ensliga kobbar och överhuvudtaget en miljö, som erbjuder stora likheter med de Strindbergska skärgårdsromanernas. Alriks situation i Den romantiske klockaren erinrar ju slående om Antons i Rosen på Tistelön. I bägge fallen är det fråga om en nervsvag person, som blivit märkt för livet genom att i barndomen ha blivit ofrivilligt vittne till en mordgärning.

Som Kjellén framhåller (Emilie Flygare-Carlén 1932, s. 234 f., jfr s. 252) finns det redan hos fru Carlén ett inslag av psykologisk determinism, som visserligen är halvt hypotetiskt framkastad och inte accepteras av författarinnan men som ändå tyder på beläsenhet i den samtida franska romanen. Kjellén citerar ur Rosen på Tistelön ett yttrande av Birger, som berättar, att han läst om människor, som födas med anlag till allt ont och som känner lust vid att plåga andra: »De kasta sig utan besinning i de största faror, för att tillfredsställa denna oöfvervinnerliga

lust, detta raseri, som uppstår af kroppens inre sammansättning. Om mamsell Erika nu tänker sig ett sådant der missfoster, om icke precis så, likväl ditåt och detta kräk lemnadt åt sig sjelf eller i händerna på den, som uppmuntrar de dåliga anlagen. Hvart skall det bära hän?» Med de sista orden snuddar ju författarinnan också vid själamordsmotivet, som hon spinner vidare på i En natt vid Bullarensjön. Vad Strindberg beträffar, synes han ha hyst en viss uppskattning av fru Carléns talang. I en korrespondens till Finsk Tidskrift 1878 kallar han henne »Sveriges mest berömda nu levande författarinna» och i hans boksamling fanns 1892 både Waldemar Klein, Enslingen på Johannisskåret och Efterskörd från en 80-åring författarbana, som utkom 1888.

Om man redan förut visste, att Strindbergs litterära nyorientering vid 80-talets mitt skedde under intryck av den nya psykologien och av denna inspirerad litteratur, så har dr Lindström genom sitt arbete bidragit till att närmare precisera tidpunkten för denna kontakt. Bevismaterialet är visserligen en smula bräckligt. Man skulle exempelvis ha satt värde på en källkritisk kommentar till den intervju i Piraten i november 1887, som anföres för att bestyrka, att Strindberg vid den tiden följt Bourgets författarskap. Men Lindström har onekligen lyckats göra det sannolikt, att Strindbergs bekantskap med den franske fin-de-siècle-författaren är av något tidigare datum än vad Lamm har räknat med.

Inte minst om dateringsfrågorna gäller det eljest, att det på grund av den splittrade dispositionen ofta är svårt att komma underfund med vad som verkligen sägs. Särskilt framträder denna svaghet vid försöken att fixera glidningen i Strindbergs uppfattning om skönlitteraturen. Konfrontationen med den moderna psykologiens människouppfattning har här, menar Lindström, medfört en frigörelse från hans gamla konstfientlighet. På lågt räknat fem olika ställen återkommer författaren till denna fråga. Först får man en skisserad utveckling sid. 7—16. Sedan följer, s. 28—29, ett nytt, något utförligare dateringsresonemang. Samtidigt måste man emellertid hålla i minnet vad som anföres på sidorna 32, 67 f., 91—99 och 129—130. Här finner man nämligen citat och synpunkter, som delvis motsäger dateringsförsöket på sid. 28 f.

I den nämnda skisserade inledningen framhålles med rätta, att åren 1885 och 86 blev omprövningens och nyorienteringens år, präglade av krisstämningar och osäkerhet, ett förhållande, som illustreras med belysande och väl valda citat. Några sidor längre fram tycks emellertid författaren vilja göra en mera preciserad datering. På sid. 29 anföres ett brev till Bonnier den 9 okt. 1886: »det enda, som nu intresserar mig är Psykologi, utan artisteri». Författaren sluter härav, att det självanalytiska och strikt vetenskapliga intresset här ännu är utslagsgivande. Strax efteråt citeras ett brev från februari 1887, där Strindberg meddelar Bonnier, att han efter att ha avslutat Tjänstekvinnans son och Bland franska bönder nu inträder i ett nytt stadium av sitt författarskap och lämnande de sociala frågorna återgår till »diktarens och tänkarens neutrala mark». De båda citaten bindas samman med några ord, som förstärker läsarens intryck av att man har att göra med en ganska snabb och avgörande utveckling just i slutet av 1886 och början av 1887. Här borde författaren på något sätt ha inarbetat eller hänvisat till några uttalanden, som nu kommer först på sidan 129 f. och som ger en något annorlunda bild av diktarens stämningsläge under hösten 1886 än den som tidigare presenterats. »Tanken på ett återvändande till skönlitteraturen — — — antydes ständigt i höstens korrespondens med Bonniers», säger Lindström här och citerar ett brev från den 22 sept., då Strindberg bland annat funderar på att skriva »en svensk Pick-Wick». Strax efteråt anföres ett brev av den 14 november: »nu börjar jag efter att ha uppträdat mig med verkligheten långa efter poesiens könsnjutningar och skulle vilja dränka mig i det förflutna».

Emellertid går ju denna motvilligt tillstådda längtan efter skönlitterär produktion ännu mycket längre tillbaka än till september 1886, och det räcker inte ens att reservera sig med den allmänna osäkerheten under det närmast föregående

året. I själva verket är det fråga om en djupgående ambivalens i Strindbergs förhållande till dikten, en ambivalens, som man kan finna talrika belägg på även från de år, då han utåt intar en utpräglat antiestetisk attityd. Henry Olsson har i sin uppsats om Strindbergs Sömngångarnätter, först publ. i Nord. tidskr. 1931, framhållit, att Strindberg även som utilitistisk proselyt »hängde med sina innersta hjärterötter alltför fast vid konsten för att låta diktaren och drömmaren alldeles nedtystas av logikern och sociologen». (Från Wallin till Fröding, s. 91.) Arne Häggquist, som berör frågan om Strindbergs återvändande till konsten i sin uppsats om Samvetskval (Edda 1939), anför upplysande citat ur brev till Bonnier, Björnson och Lie. Lamm understryker också med stöd av Björnsonkorrespondensen diktarens långa vacklan. (A. S., 1, s. 212 ff.) Även andra brevsamlingar ger rikt material för att belysa hans snabba pendlingar. Ett särdeles avslöjande citat kan man hämta ur ett brev till Per Staaff den 19 jan. 1885, där Strindberg ger uttryck åt sin förhoppning att den franska översättningen av Giftas skall öppna en större marknad för hans böcker: »Och jag skulle kanske få göra ett mästerstykke innan jag lemnar skönlitteraturen, som äcklar mig gruffligt.» Ett år senare, när han planerar självbiografien (19 febr. 86) skriver han till Bonnier: »Att göra rena konstverk är jag alldeles för trasig till — — — Jag hoppas på Schweiz, jag vet, att skönlitteraturen ligger för mig och återvänder nog, när jag utredt mina gamla tankar, så att formen återkommer.»

Vad det berodde på att Strindberg överhuvud försökte motarbeta sin konstnärsdrift och vad det kom sig av att den tidvis oemotståndligt bröt igenom, är en intrikat fråga, som Lindström reflekterat över men inte övertygande förklarat. Han ansluter sig, s. 15 f., till den gängse uppfattningen, att konstfientligheten var baserad på pietistisk asketism samt av Kierkegaard och Ibsen inspirerade etiska betänkligheter. Han anser därför, att det är den nya psykologiens vetenskapligt grundade människouppfattning, som hjälpt Strindberg bort från hans religiösa skruper gentemot skönlitteraturen. Att detta till en viss grad kan vara riktigt vad beträffar den aktuella situationen 1886, vill inte recensenten bestrida. Det är emellertid nödvändigt att hålla i minnet, att frigörelsen inte var definitiv. Redan mot 80-talets slut återvände Strindbergs betänkligheter, och till en mera bestående försoning med skönlitteraturen kom det ju som bekant först efter Infernokrisen, då Strindberg också försonade sig med »makterna». Man får alltså vara en smula försiktig med att kategoriskt tillskriva livsåskådningen avgörande betydelse för hans estetiska uppfattning.

Redan genom en sammanställning av föregående Strindbergs-forskarens resultat torde det vara möjligt att på denna punkt komma fram till en mera nyanserad uppfattning än den Hans Lindström företräder. Han spelar här alldeles i onödan ut Brandell emot Eklund (s. 15, not 25). Den senare har i sin avhandling om Tjänstekvinnans son, s. 85 f., gjort gällande, att Strindbergs tidvis uppdykande förakt för konsten är baserat på de småborgerliga värderingar, som omfattades i föräldrahemmet. Strindberg kunde, menar Eklund, före Infernokrisen aldrig helt frigöra sig från uppfattningen, att de konstnärliga intressena endast har berättigande som fritidssysselsättning vid sidan av ett produktivt yrke. Dessa värderingar utövade länge ett starkt suggestivt tryck och kom honom att acceptera allehanda asketiska och pietistiska synpunkter på sin diktning. Brandell har sedan närmare undersökt den religiösa komponenten i denna konflikt, men hans uppfattning förefaller mig inte att stå i någon egentlig motsats till Eklunds, även om den innebär en fördjupning av perspektivet, och han har själv inte känt sig föranledd att polemisera mot kollegan i här berörda avseende. Även Brandell vill ju bakom Strindbergs Gud skymta faderns gestalt och bakom Strindbergs moralbegrepp faderns värderingar.

Det är synd, att inte Lindström i enlighet med sin egen källkritiska princip uppmärksammat de jämförelser, som Brandell, Sjöstedt och Hagsten med obetydligt avvikande resultat företagit av självbiografiens, resp. ungdomsbrevens och

kandidatuppsatsens olika versioner av det första mötet med Kierkegaard. Mest kritisk mot den gängse tolkningen av Strindbergs återblick i Jäsningstiden är Hagsten. Han framhäver energiskt i »Den unge Strindberg», 1, s. 286—302, att varken uppsatsen eller det samtida brevmaterialet tyder på att Strindberg vid tiden för den första bekantskapen med Kierkegaard skulle ha hyst några tvivel på diktarkallet som sådant. Tvärtom skulle Kierkegaard ha styrkt hans självkänsla i förhållande till fadern och lärt honom att se på diktandet som ett kall. Brandell är i princip mera välvillig mot Strindbergs kommentarer av år 1886 — och egentligen har han nog rätt i att divergensen mellan originaldokumenten och självbiografiens rekonstruktion vid närmare påseende inte är så stor. Men källkritiken har onekligen skärpt blicken för nyanserna i Strindbergs framställning. Och även det material, som Brandell lägger fram, förefaller mig närmast bestyrka, att det snarare var misstro till den egna förmågan än tvivel på diktarens uppgift i samhället, som 1870 gjorde Strindberg missmodig och kom honom att bränna upp Blot-Sven.

Här har man nog att göra med en mycket viktig faktor, som det är allt skäl att ta hänsyn till även vid bedömningen av krisen 1886. Strindberg var ju både självkritisk och till ytterlighet känslig för andras omdöme. Allra mest ömtålig var han under perioder av trötthet och överansträngning. En snabbgenomgång av det lättast tillgängliga brevmaterialet från 1880-talet har givit mig ett starkt intryck av att det är när diktaren är utarbetad och deprimerad och känner produktionsförmågan sina, som han har särskilt lätt för att förbanna skönlitteraturen. När han kommer i balans igen och känner »formen» vända tillbaka, då återvänder också självtilliten och insikten om vad som är hans rätta verksamhetsfält.

De anmärkningar, som i det föregående riktats mot Hans Lindströms avhandling, bör inte få undanskymma dess förtjänster. Författaren har gett sig in på ett mycket svårbearbetat forskningsområde, och hans arbete utgör ett värdefullt underlag för vidare diskussion av betydelsefulla Strindbergs-problem. Om han inte undvikit att törna emot ett och annat blindskär på den vanskliga seglatsen i vetenskapliga gränstrakter, så har han åtminstone undvikit att drunkna i materialet. Det hade varit lätt gjort, men Hans Lindström har en naturlig förmåga att koncentrera uppmärksamheten till väsentligheter. I avvägningsfrågor visar han ofta prov på moget och nyanserat omdöme. Vid en presentation för en bredare publik skulle recensenten med glädje ha dröjt utförligare vid dessa positiva drag, som gör boken till en lättläst och underhållande lektyr, men som av naturliga skäl kommer mindre till sin rätt i en f. d. fakultetsopponents kritiska granskning.

Elsa Norberg.

SVEN RINMAN. *Studier i svensk bokhandel. Svenska bokförläggareföreningen 1843—1887.* Akad. avh. (Stockholms högskola), Sthlm 1951.

Sven Rinmans fylliga, breda och intressanta avhandling är i första hand en historik över bokförläggareföreningens utveckling från tillkomsten till och med den stora schism, som 1887 klöv sammanslutningen i två delar. Krönikan har emellertid vidgats till något av en svensk bokhandelshistoria för berörda tid liksom till ett stycke värdefull kultur- och idéhistoria. Författaren har därvid kunnat knyta an till andra delen av Henrik Schücks stora arbete *Den svenska förlagsbokhandelns historia*.

På grund av den ställda uppgiften har Rinman låtit den deskriptiva och dokumentariska framställningen få huvudutrymmet; även om han således endast kunnat skissera de litteratursociologiska perspektiv, som öppnar sig, har han emellertid icke underlåtit att ställa problem och att markera de forskningsuppgifter, som han nödgats förbigå. Där framställningen givit sådana möjligheter har han med säkerhet i såväl analys som syntes gripit sig an med frågeställningarna. En